

Maciej RADEJ 

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

maciej.radej@upjp2.edu.pl

MEDIALNE ARTERIE WSPÓŁCZESNEJ WOLNOŚCI CZŁOWIEKA

KORZYŚCI – NIEBEZPIECZEŃSTWA – ODPOWIEDZIALNOŚĆ

ABSTRACT: Media Arteries of Contemporary Human Freedom: Benefits – Dangers – Responsibility

Media arteries mean roads or channels through which values, including valuable data, are delivered to people. Freedom of the media and freedom in the media and through means of communication is always human freedom. Freedom in the media should be placed on a strong foundation of values. They are the right way to treat recipients with dignity, they put on the shoulders of senders the care for the high quality of the message and they sharpen the vision of issues, many of which are blurred by the culture of temporariness. The media arteries of freedom are a transmission “from person to person”, so respect for human dignity is the appropriate benchmark for honesty, responsibility and truth. Access to huge amounts of data, especially today, requires improved transmission quality. Responsibility demands that we apply values in the media just because they are values. This criterion is the only valid artery of solidarity between users and broadcasters, and freedom in this version is not an absolute norm aimed at dominating the other. Freedom in the media is, above all, responsible freedom. Currently, everyone who has access to various media, by force of their own will, becomes a gatekeeper who should guard not only their own freedom, but also that of other people. Media arteries are characterized by professionalism, transparency of rules and creative potential realized in freedom with respect for the principles of objectivity. Media freedom is therefore the artery of freedom for truth.

Keywords: media arteries, freedom, responsibility, man, communication

Słowa kluczowe: medialne arterie, wolność, odpowiedzialność, człowiek, komunikacja

WSTĘP

Przyjmując określenie Marshalla McLuhana (1911-1980), iż *środek przekazu sam jest przekazem*¹, należy stwierdzić, że jedną z najważniejszych dróg komunikacji medialnej jest sam człowiek, z jego podstawowym prawem do wyrażania siebie. Preferencje wolnej woli realizowane na wielu płaszczyznach aktywności ludzkiej w środowisku mediów powinny prowadzić do dojrzałego korzystania z jej daru. W tym zakresie odpowiedzialność jest horyzontem, na którym sytuuje się autentyczna deontologia korzystania z nowoczesnych środków przekazu. Medialne arterie stanowią wyzwanie dla zapewnienia godnego i bezpiecznego działania osób zarówno w sferze przekazu, jak i odbioru danych, a etyczny wymiar jest fundamentem do budowania stabilnej tożsamości poszczególnych jednostek oraz wspólnot. Celem artykułu jest ukazanie arterii wolności mediów w perspektywie ochrony prawidłowego i pełnego rozwoju osoby ludzkiej. Wykazanie, że wolność słowa, wolność komunikacji czy wolność mediów są zawsze wolnością człowieka. W opracowaniu naukowym za wiodącą metodę badawczą przyjęto analizę porównawczą, zaś zakres merytoryczny dotyczy wątków wskazanych powyżej. Tym sprawom będzie poświęcony niniejszy artykuł.

AKSJOLOGIA DROGĄ MEDIÓW

W adhortacji apostolskiej *Christifideles laici*, wydanej 30 grudnia 1988 roku, Jan Paweł II (1920-2005) zauważa, że szczególnie uprzywilejowaną drogę tworzenia, przekazywania i manifestowania wolności stanowią środki społecznego przekazu. *Na wszystkich drogach świata, a więc także na jego wielkich arteriach, jakimi są media*², należy zatroszczyć się o wolność człowieka, o aktywne wychowywanie jego zmysłu krytycznego w połączeniu z umiłowaniem prawdy. Nazywając media „wielkimi arteriami”, Jan Paweł II docenił ich wpływ na kształtowanie mentalności i obyczajów, a także dowartościował ich większy zasięg i prędkość w procesie dostarczania informacji oraz wartości godnych człowieka³. Greckie pojęcie *ἀρτηρία* oznacza tętnicę, naczynie krwionośne⁴. Chodzi zatem o drogi bądź kanały, które odprowadzają z serca bogatą w tlen krew.

Podstawową funkcją wolności i właściwego funkcjonowania arterii medialnych staje się dostarczanie wartości etycznych we wszystkie miejsca aktywności środków społecznego przekazu, czyli aktywności ich nadawców i odbiorców. Jest to ważny proces dla zachowania stabilności i budowania odporności użytkowników mediów. Odporność jest konieczna, aby chronić człowieka przed zniewoleniami, ale także przed „psuciem” wolności w tym znaczeniu, w jakim kłamstwo jest psuciem prawdy. Tak jak z organizmu zostają usunięte produkty przemiany materii, np. dwutlenek węgla, tak również

¹ M. McLuhan, *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, przeł. N. Szczucka, Warszawa 2004, s. 39.

² Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, nr 44.

³ Tamże.

⁴ A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa–Lublin 1957, s. 53.

w mediach wraz z dostarczaniem wartości usuwane są różne formy zniewoleń, a w konsekwencji osiągane są równowaga i stabilność. Dokonuje się to w przestrzeni wolności. Zauważa się, że im dalej człowiek odchodzi od wartości w mediach, np. prawdy, sprawiedliwości, pokoju itd., tym bardziej zbliża się on do obszaru zniewoleń. Wielokrotnie mówił o tym papież Benedykt XVI (1927-2013), poruszając kwestię kryzysu politycznego, gospodarczego, religijnego, społecznego czy osobistego. Zwracał uwagę, że przyczyną tychże kryzysów jest grzech, który zniewala człowieka⁵. Są to więc niezwykle ważne kanały transmitowania wolności w środkach przekazu. Jeżeli przyjąć, że obecnie media stanowią centrum zainteresowania opinii publicznej, znajdując się w sercu ludzkich wydarzeń, poszukiwań odpowiedzi na najważniejsze pytania o sens życia, to właśnie one powinny być ukształtowane na wzór wielkich arterii, które dostarczają jednostce i społeczeństwu wartości. Tam, gdzie są wartości, tam realizowana jest wolność ku dobru. Wówczas może zaistnieć autentyczna swoboda używania i przekazywania informacji, rozrywki, wiedzy, kultury czy religii. W systemie wartości należy bowiem widzieć również kwestię wolności religijnej i wyznaniowej.

Amerykański krytyk kultury, filozof i medioznawca Neil Postman (1931-2003) zwraca uwagę, że jeżeli obecnie obserwujemy zjawisko utraty mocy demokratycznych wartości, to nie jest to spowodowane niedoborem informacji czy kwestią braku wolności słowa. Podobnie jak powodem głodu na świecie nie jest zbyt mała ilość informacji na ten temat w mediach⁶. Aksjologia staje się zatem najważniejszą medialną arterią wolności człowieka. Autor książki *Technopoly. The Surrender of Culture to Technology*, wydanej w 1992 roku, zwraca uwagę na wypracowanie rutyny w zakresie krytycznej zdolności korzystania z nowych osiągnięć techniki i technologii komunikowania. Stwierdza: *wiemy, że lekarze, którzy polegają wyłącznie na przyrządach, utracili zdolność diagnozowania na podstawie obserwacji. Równie dobrze możemy się zastanowić, jakie inne ludzkie umiejętności tracimy, zanurzając się kulturze komputerowej*⁷. Bez owej zdolności diagnozowania, bez krytycznej obserwacji można ograniczyć się jedynie do zaufania narzędziom. Postman, odwołując się do myśli Aldousa Huxleya (1894-1963), obawia się nie tylko pozbawiania ludzi autonomii w środkach komunikacji społecznej, lecz również, nawet bardziej, obawia się duchowego spustoszenia, wszechogarniającej infantylizacji i bezmyślności, jakie przyniesie kultura banału i trywializacji⁸. Stąd wolność w mediach nie może być pozbawiona odpowiedzialności. Człowiek zachwycony *podziwem dla łatwości*⁹ – stwierdza Postman – nastawiony na osiągnięcie wszystkiego po linii najmniejszego oporu, może negocjować własną wolność. Takie myślenie bez oporu sprawia, że człowiek myli wolność z brakiem wymagań.

⁵ Zob. Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”*, Watykan 2009, nr 34.

⁶ N. Postman, *Building a Bridge to the 18th Century. How the Past Can Improve Our Future*, New York 1999, s. 89-90.

⁷ Tenże, *Ideologia maszyn. Technika komputerowa*, [w:] *Nowe media w komunikacji społecznej w XX wieku*, red. M. Hopfinger, Warszawa 2005, s. 650.

⁸ Zob. hasło: *Neil Postman*, [w:] Wikipedia, [online] https://pl.wikipedia.org/wiki/Neil_Postman, 5 XI 2023.

⁹ N. Postman, *Ideologia maszyn...*, s. 649.

Jest to szczególnie niebezpieczne w kulturze materialnej, w której wartości stanowią produkt bądź towar. Produkty można dobierać selektywnie, np. w kategoriach użyteczności bądź przydatności, jednak ten sposób myślenia i działania ostatecznie może doprowadzić do przekonania, że sama wolność i wartości moralne są sprawą prywatnych upodobań. Niebezpieczeństwo kryje się w fałszywym rozumieniu wolności, w którym nie obowiązują żadne wartości. Kwestią nadrzędną jest przywrócenie aksjologii. Komunikowanie wolności w przestrzeni publicznej staje się centralnym miejscem poszanowania godności osoby, a także podejmowanego wysiłku obrony wolności w każdym aspekcie życia. W przestrzeni medialnej – a więc w strumieniu zmieniających się form i treści, obrazów, dźwięków i informacji, a także przekazywanych wartości i antywartości, kłamstwa i prawdy – trwałym fundamentem i niezmienną wartością pozostaje człowiek. Dlatego to w nim należy szukać uniwersalnych podstaw wartościowania etycznego w świecie mediów¹⁰.

PRYMAT OSOBY I CZYNU

Cesare Beccaria (1738-1794), filozof, prawnik, ekonomista i polityk, autor traktatu *O zbrodniach i karach* z 1764 roku, pisał z lapidarną wyrazistością: *Nie ma wolności, gdy prawa zezwalają, aby w niektórych wydarzeniach człowiek przestał być osobą i stał się rzeczą*¹¹. To stwierdzenie na przestrzeni 260 lat nie straciło nic ze swej aktualności, a wręcz nabrało większej wyrazistości w odniesieniu do współczesnych środków komunikacji. W żadnym wydarzeniu o charakterze informacyjno-medialnym nie można naruszyć podstawowej prawdy dotyczącej ludzkiego *esse*¹². Papież Leon XIII (1810-1903), rozpoczynając encyklikę *Libertas*, wydaną w 10. rocznicę pontyfikatu – 20 czerwca 1888 roku, stwierdził, że wolność *używa człowiekowi tej godności, że „jest we własnej mocy rozstrzygania” i że dzierży swych czynów ster*¹³. Niewątpliwie podmiotem wolności jest osoba ludzka. Przywołane w dokumencie przymioty wolności ludzkiej, tj. moc rozstrzygania, rozumność i pójście za dobrem moralnym, stanowią kryterium pozytywne realizowania wolności w mediach i przez media.

Marshall McLuhan, o którym już była mowa na wstępie tego artykułu, twierdził, że człowiek tworzy i kształtuje media, a potem one kształtują jego¹⁴. Wszystkie medialne arterie prowadzą zatem do człowieka. Nietrudno zauważyć, że cechy wolności

¹⁰ M. Drożdż, *Prymat osoby w mediach*, [w:] *Wolność w mediach. Między poprawnością a odpowiedzialnością*, red. M. Drożdż, Tarnów 2010, s. 70-71.

¹¹ G. Gorotti, *Carcerati*, [w:] *Dizionario di omiletica*, red. M. Sodi, A. Triacca, Torino 2013, s. 228: *Non vi è libertà ogni qual volta le leggi permettono che, in alcuni eventi, l'uomo cessi di esser persona e diventi cosa*.

¹² A. Jougan, *Słownik kościelny...*, s. 230.

¹³ Leon XIII, *Libertas. Encyklika o wolności człowieka*, 20 VI 1888, [online] https://silesia.edu.pl/index.php/Papie%C5%BC_Leon_XIII_-_encyklika_Libertas_z_20_VI_1888, 5 XI 2023.

¹⁴ L.H. Lapham, *Wprowadzenie do wydania MIT Press. Wieczna terażniejszość*, [w:] M. McLuhan, *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, przeł. N. Szczucka, Warszawa 2004, s. 26.

przypisane człowiekowi stały się w naszej epoce głównym atutem mediów. Dziś to one mają moc rozstrzygania, kształtowania podstawowych wzorów, a także naprowadzania na określone ludzkie wybory. Prymat osoby w mediach jest zatem kwestią najważniejszą i powinien być rozważany w kategoriach służby jednostce i społeczeństwu. Media stanowią dar dla człowieka, a zadania stawiane przed nimi winny uwzględniać jego dobro.

Encyklika *Libertas* podkreśla, że używając wolności, człowiek może dokonać zarówno wiele dobrego, jak i wiele złego¹⁵. Leon XIII przestrzega w encyklice przed przewrotnym i zniekształconym rozumieniem wolności jako skutku fałszu, gdzie zakres wolności rozszerza się na wiele spraw, w których zdrowo myślący człowiek nie może być wolny¹⁶. Ponadto należy pamiętać, że obecność człowieka w mediach nie jest dla niego wszechobejmującym celem. *Druga maksyma Kanta, by nigdy nie używać istot ludzkich jedynie jako środków, lecz uważać je również za cele, wskazuje na to, jak człowieka powinni traktować inni ludzie, a nie jak on ma siebie traktować. Bo jeśli ktoś sądzi, że jest celem dla siebie, będzie używać innych ludzi jako środków*¹⁷. Nie można traktować człowieka jako środka do celu, jako kogoś drugorzędnego w stosunku do innych ludzi. Tym bardziej nie można człowieka podporządkować rzeczom – środkom komunikacji. Przed mediami stoi zatem ważne i aktualne zadanie, aby w przestrzeni publicznej nie deprecjonować osobowej wolności jednostki. Człowieka bowiem nie mogą definiować wyłącznie jego potrzeby, funkcje, otoczenie społeczne, korzyści i pragnienia. Aby być wolnym, człowiek potrzebuje wyjść poza samego siebie. Narzędziami umożliwiającymi twórczy rozwój osoby mogą być środki społecznego przekazu, o ile stworzą przestrzeń dla wydarzenia się wolności¹⁸.

Abraham Joshua Heschel (1907-1972), teolog i filozof żydowski, stwierdza, że *jeśteśmy wolni w rzadkich chwilach. Przez większość czasu kieruje nami proces (...). Wolność nie jest ciągłym stanem człowieka, trwałą postawą świadomego podmiotu. Wolność „nie jest”. Ona się „zdarza”. Wolność jest aktem, zdarzeniem. Wszyscy jesteśmy obdarzeni potencjalnością wolności*¹⁹. Ów potencjał nie wyklucza reguł i prawa, które pozwalają człowiekowi wkroczyć w świat porządku i twórczego rozwijania się. W mediach – obok możliwości aktu wyboru, jakiego dokonują ich użytkownicy – niewątpliwie należy zadbować o to, aby te zdolności miały swoje źródło w świadomości człowieka. *Wolność nie oznacza prawa do życia takiego, jak nam się podoba. Oznacza wzniesienie się na wyższy poziom egzystencji*²⁰.

Ksiądz profesor Michał Drożdż (1958-2023), teolog, filozof i medioznawca, podkreślał, że wolność komunikowania wypływa z wolności człowieka. Do wielkich

¹⁵ Leon XIII, *Libertas*...

¹⁶ Zob. tenże, *Encyclicae de libertate humana*, [w:] tegoż, *Acta*, vol. VIII, Romae 1989, s. 213: *Cuius rei causa in perverso quodam prae posteroque residet de ipsa libertate iudicio. Hanc enim vel in ipsa sui intelligentia adulterant, vel plus aequo opinione dilatant, ita ut pertinere ad res sane multas contendant, in quibus, si recte diiudicari velit, liber esse homo non potest.*

¹⁷ A.J. Heschel, *Kim jest człowiek?*, przeł. K. Wojtkowska, Łódź 2018, s. 106.

¹⁸ Tenże, *Bóg szukający człowieka*, przeł. A. Gorzkowski, Kraków 2007, s. 509.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

medialnych arterii zaliczał każdy proces komunikowania wyrastający z racjonalności. Jako teoretyk i praktyk w zakresie komunikacji społecznej, ks. Drożdż podkreślał wagę przymiotu samostanowienia i panowania w wymiarze podmiotowym. Wyznaczał ramy etyczne medialnych arterii komunikowania, osadzając je na fundamencie godności osoby, prawdy, sprawiedliwości i solidarności²¹. Zakorzenie w zasadach spełnia ważną rolę, ponieważ od ich wyboru – bądź od rezygnacji z nich – zależy, czy ktoś stanie się lepszy, czy też gorszy²². *Człowieczeństwo ma swój początek w poszczególnym człowieku, dokładnie tak samo, jak historia powstaje z pojedynczego wydarzenia*²³, stąd człowiek, tworząc media i uczestnicząc w środowisku mediów, powinien ich sercem uczynić wartości, podobnie jak sam stanowi bezcenną wartość. W związku z powyższym, doceniając akt wolności osoby, trzeba równie mocno docenić ludzką odpowiedzialność.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ – DROGA HEROICZNEJ WSPANIAŁOMYŚLNOŚCI

Franz Rosenzweig (1886-1929), żydowski filozof dialogu, w swoim najważniejszym dziele *Gwiazda zbawienia* stwierdził, że wolność to *nie nieskończone morze, lecz niewyczerpalne źródło*²⁴. Wolność nie bierze się bowiem z dostępu do obfitości informacji i danych ani nie bierze się ze swobody korzystania z dostępnych środków komunikacji. W rzeczy samej, są to następstwa wolności, których początek znajduje się w źródle. Siłą wolności, w tym wolności mediów, jest *zdolność niewyczerpalna*, dlatego wciąż na nowo doświadczamy wylewania się jej na zewnątrz w informacjach, programach, audycjach, filmach, obrazach itd. Współczesne media stają się kanałami dostarczania wolności i jej doświadczania. Rosenzweig zauważa, że wolność jest dla człowieka możliwa do zrealizowania w przestrzeni, która ma swój początek i finał *w Bogu i w odniesieniu do Boga*, do wartości niewyczerpalnych, w tym: prawdy, sprawiedliwości, pokoju, miłości. Istnieje ryzyko zdeformowania postaci wolności, prawdy i innych wartości, jeśli nie pozwoli się im pozostać sobą. Wspomniane wartości są bytami niezależnymi, autonomicznymi – traktujemy je personalnie, tak jak człowieka.

Obecny kryzys wolności jest kryzysem porzucenia źródła na rzecz sztucznie wygenerowanych zbiorników, które przestały mieć zdolność niewyczerpalną. Cysterny dystrybuujące postprawdę, manipulację, socjotechnikę czy perswazję (w negatywnym znaczeniu) dostarczają wolność nie w czystej jej postaci, lecz zmieniają jej zawartość i wzór. Prawda bez właściwej sobie wolności przestaje spełniać swoje zadania. Dlatego papież Jan Paweł II mówił, że potrzeba dojrzałej wolności: *Nie można stwarzać fikcji wolności*,

²¹ M. Drożdż, *Wolność komunikowania w przestrzeni wartości*, [w]: *Wolność w mediach...*, s. 18-20.

²² Tamże, s. 19.

²³ A.J. Heschel, *Kim jest...*, s. 107.

²⁴ F. Rosenzweig, *Gwiazda zbawienia*, przeł. T. Gadacz, Kraków 1998, s. 89. Franz Rosenzweig żył jedynie 43 lata. W 1922 roku zachorował na nieuleczalną i postępującą chorobę neurodegeneracyjną, tzn. stwardnienie zanikowe boczne (ang. *amyotrophic lateral sclerosis* – ALS). Przybierający na sile paraliż doprowadził do utraty zdolności pisania i później także do utraty mowy.

która rzekomo człowieka wyzwala, a właściwie go zniewala i znieprawia²⁵. W innym zaś miejscu podkreślał: *Wolności nie można tylko posiadać, nie można jej zużywać. Trzeba ją stale zdobywać i tworzyć*²⁶.

W myśli Franza Rozenzweiga widać zarys kryteriów zachowania wolności w wartościach i w odniesieniu do nich. Zastosowane przyimki „w” i „do” wskazują na cechę wewnętrzną i zewnętrzną wolności; podkreślają także odpowiedzialność wewnętrzną i zewnętrzną człowieka. Celem komunikowania wolności jest osoba. Mówiąc o wolności, *jesteśmy jeszcze przy fragmentach wiedzy, przy pytaniach, nie przy odpowiedziach*²⁷ – stwierdza autor *Gwiazdy zbawienia*. Poznajemy fragmenty wolności. Ciągłe odkrywamy nowe rzeczy, eksplorujemy Internet, masowo doświadczamy spotkań z innymi użytkownikami. Wobec tak natężonej aktywności człowieka w sferze mass mediów, dokonywania konkretnych wyborów, ważna staje się odpowiedzialność.

23 marca 1995 roku z inicjatywy Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich przedstawiciele największych spółek medialnych i stowarzyszeń podpisali *Kartę Etyczną Mediów*. Siódmą i ostatnią zasadą tego dokumentu jest zasada dotycząca wolności i odpowiedzialności różnych podmiotów. W obszarze treści i formy przekazu oraz wynikających z nich konsekwencji dziennikarze, wydawcy, producenci, a także nadawcy nie mogą zachowywać się obojętnie²⁸. Między wolnością a odpowiedzialnością istnieje ścisła relacja tworząca sieć wzajemnych zależności i implikacji²⁹.

Władysław Bartoszewski (1922-2015), polski historyk i publicysta, Kawaler Orderu Orła Białego, Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, w rozmowie z dziennikarzem RMF FM, Krzysztofem Ziemcem 9 listopada 2013 roku powiedział: *demokracja, czyli swoboda wyrażania poglądów, jest rzeczą piękną i ważną. (...) Największy autorytet w całym moim życiu, Jan Paweł II, którego miałem szczęście poznać, kiedy został arcybiskupem Krakowa, twierdził, że wielka wolność to wielka odpowiedzialność. Im większa wolność, tym większa odpowiedzialność. Demokracja to ma być pełna wolność, czyli pełna odpowiedzialność. A pełny brak odpowiedzialności jest naruszeniem reguł gry. A każda gra, nawet hazardowa, ma reguły*³⁰.

Odpowiedzialność wpisuje się zatem w pełny wymiar aktywności człowieka. Czytelnicy, słuchacze i widzowie powinni nie automatycznie, lecz przez krytyczną ocenę

²⁵ Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997. Przemówienia, homilie*, Kraków 1997, s. 617.

²⁶ Tenże, „*Naucz nas być wolnymi*”. Przemówienie wygłoszone w czasie nabożeństwa dziękczynnego z okazji 200. Rocznicy Konstytucji 3 maja (Warszawa 8 czerwca 1991 roku), [w:] Jan Paweł II. *Polska – to jest moja Matka, moja Ojczyzna. Antologia tekstów*, red. K. Cymanow-Sosin, K. Drag, M. Drożdż, Kraków 2018, s. 59.

²⁷ F. Rozenzweig, *Gwiazda...*, s. 89.

²⁸ *Karta Etyczna Mediów*, Warszawa 1995. Zob. także: <https://www.rem.net.pl/services.php>, 5 XI 2023.

²⁹ J. Filek, *Ontologizacja odpowiedzialności. Analityczne i historyczne wprowadzenie w problematykę*, Kraków 1996, s. 230.

³⁰ W. Bartoszewski, *Demokracja to pełna wolność, czyli pełna odpowiedzialność*. Wywiad Krzysztofa Ziemca (RMF FM) z prof. Władysławem Bartoszewskim, 9 XI 2013, [online] https://www.rmfm24.pl/#crp-content-v2&crp_state=1, 20 IX 2024.

wyrabiać sobie właściwe poglądy. Wolność i niezależność środków komunikacji w żaden sposób nie zwalnia nadawców z odpowiedzialności. Chęć dominacji i podporządkowania osób w mediach i przez media zaprzecza rozumnej odpowiedzialności człowieka. Toteż pierwszoplanowym zadaniem jest przysposobienie odbiorców do rzeczywistego i rozsądnego korzystania z mass mediów. Należy poznać mechanizmy, za pomocą których wyobrażenia, słowa i dźwięki dostarczają nam informacji i rozrywki; zrozumieć siłę sugestii i narzędzi oraz interakcji zachodzących na wielu płaszczyznach autonomii mentalnej i moralnej osób, a także przezwyciężyć tendencje do bezkrytycznej akceptacji, bierności czy poszukiwania sensacji oferowanych przez spektakularność i nadzwyczajność³¹.

Książd Józef Tischner (1931-2000), podobnie jak inny polski filozof, Roman Ingarden (1893-1970), zauważa, że odpowiedzialność jest „kluczem” do bytu ludzkiego. Nie ma innego klucza do mediów niż odpowiedzialność skierowana ku wartościom obiektywnym i absolutnym (nierelatywnym). Doświadczenie odpowiedzialności dokonuje się w wolności i prawdzie³². To jest źródło, które wyróżnia i wiąże człowieka ze światem, świadczy o jego wolności i skierowaniu ku wartościom³³. *Aksjologiczny nurt rozważań Ingardena kryje jeszcze jeden znamienity rys. Ukazują go zresztą raczej przemilczenia niż pozytywne wynurzenia. Ingarden w analizie doświadczenia i idei odpowiedzialności pomija zupełnie wymiar: „wobec kogo” jestem odpowiedzialny. Co się kryje poza tym pominięciem? Czyżbym był odpowiedzialny wobec „nikogo”? Tak i nie. Ingarden podziela tutaj – jak sądzę – poglądy wielu fenomenologów, którzy podkreślali, iż w postawie realizacji wartości obowiązuje człowieka wspaniałomyślność. Odpowiedzialność może być odpowiedzialnością „wobec kogoś”: drugiego człowieka, społeczeństwa, narodu itd. Może być. Ten wymiar można jej nadać, jeśli się chce. Ale z jej istoty to nie płynie. Co więcej: naprawdę „czystą” postawą wobec wartości jest postawa, która je urzeczywistnia bez wyobrażenia sobie, że „jakiś oczy” na mnie patrzą i są gotowe ganić lub chwalić. Jeżeli chcemy przeżyć do dna doświadczenie odpowiedzialności, musimy zgodzić się na heroizm pozostawiania „sam na sam z wartościami”. Być prawdziwym dla samej prawdziwości, być sprawiedliwym dla samej sprawiedliwości, być wiernym dla samej wierności. Wspaniałomyślnie, heroicznie, godząc się na jakąś samotność (...). Dla Ingardena autentyczną drogą do wartości*

³¹ F. Zavattaro, Cronaca, [w:] *Dizionario di omiletica...*, s. 347: *La comunicazione avviene attraverso un processo, che è fortemente dominato da elementi di natura tecnica e da strutture di tipo industriale, nel quale la libertà di chi comunica è enorme, mentre quella di chi riceve la comunicazione è spesso modestissima e tende ad annullarsi. Si può vincere questa prepotenza della comunicazione? Si tratta di preparare i fruitori, di renderli capaci di conoscere realmente la forza suggestiva degli strumenti, il fascino dei loro lineaggi, i meccanismi attraverso i quali immagini, parole e suoni forniscono informazioni e divertimento; e di capire che la vera comunicazione non scaturisce automaticamente dalle maggiori disponibilità strumentali, ma deriva dalla capacità dei fruitori di rispondere ai messaggi della comunicazione di massa in piena autonomia mentale e morale, vincendo la tendenza alla passività, all' accettazione acritica, all' uso consolatorio delle parole, delle immagini, dei suoni o alla ricerca delle sensazioni offerte dalla spettacolarità e dalla straordinarietà.*

³² J. Tischner, *Myslenie według wartości*, Kraków 2011, s. 48-49.

³³ Tamże, s. 49.

była „droga heroicznej wspaniałomyślności”. Trzeba dawać świadectwo wartościom tylko dlatego, że są wartościami³⁴.

Koncepcja Ingardena dotycząca odpowiedzialności wyznacza mediom właściwe standardy. W tym ujęciu wielka arteria odpowiedzialności medialnej jest dla wszystkich nadawców i użytkowników wyzwaniem jakościowym. Pod każdym względem cennym i godnym człowieka. Reżyser, scenarzysta i producent filmowy Krzysztof Zanussi (ur. 1939) w rozmowie z dziennikarzem Tadeuszem Tomaszewskim (ur. 1957) stwierdził, że wolność powinna być także „przyzwolta”, korzystanie z mediów zaś nie może być sprowadzone do nieskończonego dzieciństwa użytkowników. Łatwość w korzystaniu z tych środków nie może być utożsamiana z łatwym okresem życia, kiedy osoba nie ponosi jeszcze odpowiedzialności, *bo wszystkiemu winien jest tatuś lub mamusia*³⁵. Niezmiennie aktualne pozostaje pytanie o wolność i odpowiedzialność współczesnych mediów. *Quo vadis media?* jest pytaniem o ważne arterie – wolne media odpowiadają bowiem za wartości, które komunikują.

DROGI WOLNOŚCI MEDIÓW

Powołując się na zasadę: *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas*³⁶, należy zauważyć, że jej uniwersalne i ponadczasowe znaczenie zajmuje także dziś ważne miejsce w przestrzeni medialnej. Różnice w poglądach, stylu myślenia czy działaniach są nie jedynie faktem, ale są także całkiem uprawnionym faktem. Aby jedność w tym, co konieczne (*in necessariis unitas*), była naprawdę jednością masy jednostek – na podstawie ich osobistego, w pełni świadomego przeświadczenia – musi być brana całkiem poważnie również druga część maksymy: *in dubiis libertas*. Należy ją traktować jako zasadniczą przesłankę części pierwszej, a nie jako drugorzędną koncesję. By prawdziwa opinia publiczna mogła się tworzyć, nieodzowne są dowody wolności jednostek³⁷. Żadna władza ludzka nie może pretendować do funkcji regulowania wszystkiego w sposób totalitarny. Skoro bowiem wielość jest faktem, to żadne jednokierunkowe oświadczenia nie powinny dopuszczać do sytuacji, w której słuchający lub mówiący zapominają o pluralizmie ontologicznym i jego konsekwencjach³⁸.

Życie indywidualne w epoce mass mediów o wysokim stopniu intensywnej aktywności w środkach społecznej komunikacji sięga do najbardziej prywatnych dziedzin życia i stosuje techniki psychologiczne, indoktrynacje, czym wywołuje wzrost zależności

³⁴ Tamże, s. 49-50.

³⁵ K. Zanussi, *O trudnej wolności i kulturze na wątlej łódzkiej*. Wywiad przeprowadzony przez dziennikarza Tadeusza Tomaszewskiego z reżyserem filmowym Krzysztofem Zanussim, 7 I 2011, [online] <http://www.wilnoteka.lt/artukul/krzysztof-zanussi-o-trudnej-wolnosci-i-kulturze-na-watlej-lodzkiej>, 20 IX 2024.

³⁶ Tłumaczenie z łac.: *jedność w sprawach koniecznych, wolność w sprawach wątpliwych, miłość we wszystkim*.

³⁷ Zob. K. Rahner, *O możliwości wiary dzisiaj*, przeł. A. Morawska, Kraków 1983, s. 183.

³⁸ Tamże, s. 163-164.

i współzależności. Pojawiają się zatem niebezpieczeństwa dla wolności osób³⁹. Dlatego też wolność mediów należy właściwie rozumieć. Zapewne wolności w mediach nie należy przeceniać ani jej absolutyzować, a osoby korzystające z dostępnych środków komunikacji powinny używać ich, stosując kryterium *veritas*. Zauważa się, że w mediach istnieje dużo zależności. Bogate spektrum wielu czynników, np. upodobań, poglądów, wizji, preferencji, konkurencji, może zniekształcać wolność przekazu.

David Manning White (1917-1993), północnoamerykański socjolog prowadzący badania nad komunikacją masową i dziennikach, po raz pierwszy zastosował termin gatekeepera. Inspirację zaczerpnął z badań uważanego powszechnie za pomysłodawcę nurtu psychologii społecznej, jednego z pionierów zgłębiających zagadnienie relacji wewnątrzgrupowych (ang. *group dynamics*) oraz rozwoju organizacji, Kurta Lewina (1902-1947). Uważał, że dokonując selekcji i przekazując informacje, dziennikarz nie kieruje się wyłącznie zasadą obiektywizmu, ale także uwzględnia własne doświadczenia i osobisty gust. White w badaniach wykazywał, że wydawnictwa i wytwórnie, tytuły prasowe, kanały telewizyjne i radiowe charakteryzuje w jakimś stopniu element kontrolujący⁴⁰. „*Gatekeeper*” to pozycja władzy. *Proces selekcji nie jest obiektywny – kształtuje linie redakcyjne, spycha z anteny, czyni z ludzi gwiazdy lub zmusza do pozostania w cieniu*⁴¹. Obecnie gatekeeperem staje się także każdy z odbiorców, który we własnych działaniach, np. podczas korzystania z Internetu, powinien uwzględniać, że również wyszukiwarki tylko pozornie są neutralne⁴². Wolność mediów może być zatem realizowana, gdy wśród wielu zależności punktem odniesienia pozostanie prawda. Wraz ze wszystkimi trudnościami to ona jawi się jako konieczność nieodłącznie przypisana do wolności mediów. Prawdę nie tylko wolno, ale trzeba brać pod uwagę, jeśli media mają cieszyć się obiektywnością i niezależnością przekazu⁴³. Aby ustrzec się erozji wolności słowa, w tym także wolności mediów, należy sięgać do aksjologii.

Niepodważalną istotą wolności mediów jest również niepodzielność wolności komunikowania. Niezależnie od preferencji mediów prawo wolności stanowi uniwersalną zasadę, którą należy stosować wobec diaspory środków komunikacji społecznej. Wysiłki w zakresie wolności mass mediów nie są przecież ukierunkowane na przedsięwzięcia budowania homogenicznego (jednorodnego) przekazu, stąd obok prasy poważnej rozwija się całkiem swobodnie prasa brukowa. Żadna instytucja czy podmiot społeczny nie może uzurpować sobie prawa do ingerencji ograniczających wolność mediów, gdy te spełniają własną misję, bazując na poszanowaniu wartości, i wybierają drogę odpowiedzialności (*heroicznej wspaniałomyślności*). Gdyby jednak media naruszały zasady wolności i odpowiedzialności, wówczas sprawiedliwość społeczna domagałaby

³⁹ Tamże, s. 164-165.

⁴⁰ D.M. White, *The „Gate Keeper”: A Case Study in the Selection of News*, „Journalism & Mass Communication Quarterly” 1950, vol. 27 (4), s. 385. *Gatekeeping* – selekcja informacji.

⁴¹ M. Filiciak, A. Tarkowski, *Alfabet nowej kultury, G jak gatekeeper (albo gatekeepera brak)*, [online] <https://www.dwutygodnik.com/artukul/279-alfabet-nowej-kultury-g-jak-gatekeeper-albo-gatekeepera-brak.html>, 23 XI 2023.

⁴² Tamże.

⁴³ M. Drożdż, *Etyczne orientacje w mediosferze*, Tarnów 2006, s. 192-193.

się dokonania naprawy w zakresie naruszeń⁴⁴. Wolność i niezależność mediów są ściśle związane z odpowiedzialnością, aby *w sposób przejrzysty dla odbiorcy wprowadzić rozróżnienie między absolutną wiernością zasadom a wulgarnym fanatyzmem, który bierze formułę za samo rozwiązanie*⁴⁵. Należy pamiętać, że wszelkie symplifikacje są siedliiskim błędem. Gwarancja swobody wypowiedzania się w sposób szczery wymaga jasnej i trzeźwej woli, która nie pozostanie bierna i w samej akcji będzie zdolna przezwyciężyć ograniczenia.

Papież Jan Paweł II podczas czwartej pielgrzymki do Polski, 6 czerwca 1991 roku w Olsztynie podkreślał, że słowo „spętane” zaprzecza formule wolności słowa⁴⁶. Ograniczanie mediów w sferze tworzenia i dystrybucji informacji oraz swobody wypowiedzi byłoby zaprzeczeniem ich misji. Współistnienie wolności i odpowiedzialności stwarza mediom właściwą przestrzeń do realizacji zadań, w których wolność jest przeżywana jako odpowiedzialność wiążąca bezwarunkowo stosunek do wartości. Takie media cechuje rzeczowość, skromność, traktowanie spraw na serio oraz dążenie do wzrostu wzajemnego szacunku. Płaszczyzną spotkania osób na medialnych arteriach wolności jest postawa daleka od lekceważenia, obojętności, złośliwości czy wrogości wobec innych użytkowników komunikacji społecznej.

Socjolożka Giulia Paola di Nicola (ur. 1949) zauważa, że wolność w mediach wyraża się w profesjonalizacji i poszanowaniu kodeksu deontologicznego. Przejrzystość reguł i treści powinna zatem podnosić jakość komunikacji oraz wzmacniać dojrzałość nadawców i odbiorców. Ponadto formacja medialna powinna zakładać kreatywność wykraczającą poza slogan i propagandę. Aby ustrzec się tendencyjności, należy szerzyć konstruktywne wizje w odniesieniu do prawdy i godności człowieka. Wolność pozytywna według di Nicoli realizuje się w wielu obszarach mediów, m.in. w: szlachetności oraz jasności w przedstawianiu faktów; powściągliwości nienaruszającej dóbr osobistych jednostek; unikaniu połowicznych wiadomości, które deformują rzeczywistość lub ją ukrywają; świadczeniu usług medialnych na najwyższym poziomie; szacunku dla adresatów komunikacji społecznej. Listę wolności można przedłużyć o wymagania stawiane osobom odpowiedzialnym za media. Podkreśla się także istotność zachowania obiektywizmu i powagi przy kierowaniu się jedynie właściwym kryterium prawdy⁴⁷.

Korzystanie z arterii, którymi są media, wymaga ciągłego zdobywania odpowiedniej wiedzy, aby móc zrozumieć konsekwencje ich i własnego działania. Wiedza,

⁴⁴ Tenże, *Wolność komunikowania...*, s. 27. Usprawienie może dokonać się na drodze ograniczenia wolnorynkowej konkurencji, np. poprzez monopolizację społecznego komunikowania w obszarze dotkniętym zakłóceniami wolności przekazu.

⁴⁵ K. Rahner, *O możliwości wiary...*, s. 241.

⁴⁶ Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny...*, s. 667: *Wolność publicznego wyrażania swoich poglądów jest wielkim dobrem społecznym, ale nie zapewnia ona wolności słowa. Niewiele daje wolność mówienia, jeśli słowo wypowiedzane nie jest wolne. Jeśli jest spętane egocentryzmem, kłamstwem, podstępem, może nawet nienawiścią lub pogardą dla innych – dla tych na przykład, którzy różnią się narodowością, religią albo poglądami. Niewielki będzie pożytek z mówienia i pisania, jeśli słowo będzie używane nie po to, aby szukać prawdy, wyrażać prawdę i dzielić się nią, ale tylko po to, by zwyciężać w dyskusji i obronić swoje – może właśnie błędne – stanowisko.*

⁴⁷ G.P. di Nicola, *Sociologia della comunicazione*, [w:] *Dizionario di omiletica...*, s. 1493-1494.

umiejętności i kompetencje są ściśle powiązane z wolnością i rozwojem osobistym człowieka. Amerykański socjolog George Ritzer (ur. 1940) w książce *Magiczny świat konsumpcji* przestrzega przed symulacją wolności w mediach. Mamy z nią do czynienia już na poziomie interakcji między ludźmi, a najważniejszym powodem jej tworzenia jest przekształcanie zjawisk „prawdziwych” w imitację. W takich realiach rzadko zachodzi wolność – albo nie zdarza się wcale⁴⁸. Wolność osoby wyrasta bowiem z procesu, a nie ze scenariusza.

W orędziu na 15. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu z 10 maja 1981 roku papież Jan Paweł II, mówiąc o wielkich zagrożeniach wolności w środkach komunikacji społecznej, przestrzegał przed sytuacją, w której bazują one na instrumentalizacji człowieka. Pluralizm wolności mediów jest koniecznym aktem wolności przekazu zarówno ze względu na informację, jak i ze względu na formację osób. Manipulacja i lekceważenie norm deontologicznych, szukanie korzyści oraz uleganie jawnym lub ukrytym naciskom osłabia istotne funkcje arterii medialnych jako środków umacniania, wzrastania i dojrzewania prawdziwej wolności człowieka. Papież domagał się, aby człowiek był krytyczny, a nie uległy, aby umiał widzieć, osądzać i działać – jako osoba wolna i odpowiedzialna⁴⁹.

Drogi wolności mediów są zatem wielkim potencjałem i dynamiczną siłą komunikowania w społeczeństwie informacyjnym. Nowoczesność oraz postęp mediasfery stanowią współcześnie bardzo ważną przestrzeń do realizowania i doświadczania prawdziwej wolności. Jednak minąłby się z prawdą ten, kto by twierdził, że jest to wolność absolutna. Przede wszystkim jest to wolność odpowiedzialna. Prymat wartości nierelatywnych oraz szacunek dla godności człowieka to istotne kryteria dla mediów, które zawsze powinny poruszać się w obszarze prawdy.

ZAKOŃCZENIE

Medialne arterie współczesnej wolności człowieka stanowią wielkie wyzwanie zarówno w sferze osobowej, strukturalnej, czasowo-przestrzennej, jak i technicznej oraz technologicznej. Swoboda wyboru i możliwość korzystania z nowych dróg komunikacyjnych dziś jeszcze bardziej zintensyfikowały ludzkie działania w środkach przekazu. Wolna wola nie może zatem pozostać obojętna wobec tego faktu. Do najistotniejszych arterii medialnych należy zaliczyć aksjologię. Na szczególną uwagę zasługuje człowiek, który sam w sobie jest unikatową wartością, a ponadto staje się stróżem i przekazicielem norm etycznych. Arterią bezpieczeństwa stanowi także odpowiedzialność, dzięki

⁴⁸ G. Ritzer, *Magiczny świat konsumpcji*, przeł. L. Stawowy, Warszawa 2012, s. 198-199. Tytuł oryginału: *Enchanting a Disenchanted World; Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption*, 3rd edition. Jednym z widocznych zagrożeń wolności jest tworzenie w mediach rzeczywistości za pomocą symulacji.

⁴⁹ Zob. Jan Paweł II, *Orędzie na 15. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (10.05.1981)*, „Komunikacja społeczna w służbie odpowiedzialnej wolności człowieka”, [w:] *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji społecznej 1967-2002*, red. M. Lis, Częstochowa 2002, s. 98.

której wszyscy uczestnicy komunikacji, a więc nadawcy i odbiorcy, krytycznie korzystają z danych. Drogi wolności mediów powinny chronić prawidłowy i pełny rozwój człowieka, dlatego ich misja zależy od respektowania prawdy. Powyższa analiza wykazała, że wolność słowa, wolność komunikacji czy wolność mediów są zawsze wolnością człowieka. Granice wolności mediów są tymi samymi, które są granicami osobistymi człowieka. Wolność korzystania z arterii medialnych wymaga nieustannie odwoływania się do obowiązków jednostki i społeczeństwa. W obliczu coraz to trudniejszych wyzwań zasadnicze znaczenie wolności wyraża się m.in. w trosce o rzetelną informację, która pomaga człowiekowi zorientować się w złożonej rzeczywistości mass mediów, eliminować wykluczenia oraz rozwijać zdolność do refleksji i decyzji. Niebezpieczeństwem jest dyktat celów merkantylnych; czynniki ekonomiczne nie powinny bowiem warunkować wolności środków publicznej komunikacji. Postulat wychowania do wolności i odpowiedzialności w mediach jest ważny w wymiarze osiągnięcia spokoju sumienia i budowania zgody między ludźmi.

BIBLIOGRAFIA

- Bartoszewski W., *Demokracja to pełna wolność, czyli pełna odpowiedzialność*. Wywiad Krzysztofa Ziemca (RMF FM) z prof. Władysławem Bartoszewskim, 9 XI 2013, [online] https://www.rmfm24.pl/#crp-content-v2&crp_state=1.
- Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, Watykan 2009.
- Di Nicola G.P., *Sociologia della comunicazione*, [w:] *Dizionario di omiletica*, red. M. Sodi, A. Triacca, Torino 2013, s. 1487-1495.
- Drożdż M., *Etyczne orientacje w mediosferze*, Tarnów 2006.
- Drożdż M., *Prymat osoby w mediach*, [w:] *Wolność w mediach. Między poprawnością a odpowiedzialnością*, red. M. Drożdż, Tarnów 2010, s. 69-78.
- Drożdż M., *Wolność komunikowania w przestrzeni wartości*, [w:] *Wolność w mediach. Między poprawnością a odpowiedzialnością*, red. M. Drożdż, Tarnów 2010, s. 17-28.
- Filek J., *Ontologizacja odpowiedzialności. Analityczne i historyczne wprowadzenie w problematykę*, Kraków 1996.
- Filiciak M., Tarkowski A., *Alfabet nowej kultury, G jak gatekeeper (albo gatekeepera brak)*, [online] <https://www.dwutygodnik.com/artukul/279-alfabet-nowej-kultury-g-jak-gatekeeper-albo-gatekeepera-brak.html>.
- Gorotti G., *Carcerati*, [w:] *Dizionario di omiletica*, red. M. Sodi, A. Triacca, Torino 2013, s. 227-229.
- Heschel A.J., *Bóg szukający człowieka*, przeł. A. Gorzkowski, Kraków 2007.
- Heschel A.J., *Kim jest człowiek?*, przeł. K. Wojtkowska, Łódź 2018.
- Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Watykan 1988.
- Jan Paweł II, *„Naucz nas być wolnymi”. Przemówienie wygłoszone w czasie nabożeństwa dziękczynnego z okazji 200. Rocznicy Konstytucji 3 maja (Warszawa 8 czerwca 1991 roku)*, [w:] *Jan Paweł II. Polska – to jest moja Matka, moja Ojczyzna. Antologia tekstów*, red. K. Cymanow-Sosin, K. Drag, M. Drożdż, Kraków 2018, s. 59, <http://dx.doi.org/10.15633/9788374387163>.

- Jan Paweł II, *Orędzie na 15. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (10.05.1981)*, „Komunikacja społeczna w służbie odpowiedzialnej wolności człowieka”, [w:] *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji społecznej 1967-2002*, red. M. Lis, Częstochowa 2002, s. 97-105.
- Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997. Przemówienia, homilie*, Kraków 1997.
- Jougan A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa–Lublin 1957.
- Karta Etyczna Mediów, Warszawa 1995.
- Lapham L.H., *Wprowadzenie do wydania MIT Press. Wieczna teraźniejszość*, [w:] M. McLuhan, *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, przeł. N. Szczucka, Warszawa 2004, s. 13-27.
- Leo XIII, *Encyclicae de libertate humana*, [w:] Leonis XIII, *Acta*, vol. VIII, Romae 1989, s. 212-246.
- Leon XIII, *Libertas. Encyklika o wolności człowieka, 20 VI 1888*, [online] https://silesia.edu.pl/index.php/Papie%C5%BC_Leon_XIII_-_encyklika_Libertas_z_20_VI_1888.
- McLuhan M., *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, przeł. N. Szczucka, Warszawa 2004.
- Hasło: *Neil Postman*, [w:] Wikipedia, [online] https://pl.wikipedia.org/wiki/Neil_Postman.
- Postman N., *Building a Bridge to the 18th Century. How the Past Can Improve Our Future*, New York 1999.
- Postman N., *Ideologia maszyn. Technika komputerowa*, [w:] *Nowe media w komunikacji społecznej w XX wieku*, red. M. Hopfinger, Warszawa 2005, s. 639-650.
- Rahner K., *O możliwości wiary dzisiaj*, przeł. A. Morawska, Kraków 1983.
- Ritzer G., *Magiczny świat konsumpcji*, przeł. L. Stawowy, Warszawa 2012.
- Rosenzweig F., *Gwiazda zbawienia*, przeł. T. Gadacz, Kraków 1998.
- Tischner J., *Myslenie według wartości*, Kraków 2011.
- White D.M., *The „Gate Keeper”: A Case Study in the Selection of News*, „Journalism & Mass Communication Quarterly” 1950, vol. 27 (4), s. 383-390, <https://doi.org/10.1177/107769905002700403>.
- Zanussi K., *O trudnej wolności i kulturze na wątlej lodyżce*. Wywiad dziennikarza Tadeusza Tomaszewskiego z reżyserem filmowym Krzysztofem Zanussim, 7 I 2011, [online] <http://www.wilnoteka.lt/artukul/krzysztof-zanussi-o-trudnej-wolnosc-i-kulturze-na-watlej-lodyzce>.
- Zavattaro F., *Cronaca*, [w:] *Dizionario di omiletica*, red. M. Sodi, A. Triacca, Torino 2013, s. 346-349.

Maciej RADEJ – ksiądz, doktor nauk teologicznych, pracownik Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie, kierownik kierunku *Digital Media – marketing, analiza, zarządzanie* na Wydziale Nauk o Komunikacji. Członek m.in. Rady Naukowej serii wydawniczej *W Społeczno-Medialnej Sieci*. Prowadzi badania nad warunkami skutecznego komunikowania się.